

РОЗВИТОК ІДЕЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК СКЛАДОВОЇ МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВНИЧІЙ НАУЦІ УКРАЇНИ

Боняк В. О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна*

Суттєвою юридичною гарантією прав і свобод особи в Україні є конституційна скарга, що займає вагоме місце у механізмі охорони прав людини, тісно пов'язана з ним та розвивається в межах цього механізму. З'ясування сутності цих феноменів, висвітлення їх багатогранності неможливе без висвітлення ідеї зародження та розвитку конституційної скарги у правничій науці України.

Конституційна скарга, як різновид звернень, виникла, а також отримала свій подальший розвиток у цивілізованих демократичних державах Європи. В Україні витоки ідеї конституційної скарги сягають періоду другої половини ХХ століття, до здобуття незалежності, коли скарга в цілому розглядалася вченими саме як різновид звернень.

Свого становлення та розвитку ідея запровадження інституту конституційної скарги у національну правову систему отримала з часу проголошення державного суверенітету України, коли Законом УРСР від 24 жовтня 1990 р. було передбачено інститут Конституційного Суду, а Конституція України 1996 р. закріпила європейську модель конституційного права та було прийнято Закон України «Про Конституційний Суд України».

Однією з перших до питання конституціоналізації можливості громадян подавати індивідуальну конституційну скаргу звернулася дослідниця М. Тесленко у своїй науковій праці «Судовий конституційний контроль в Україні» (2001 р.).

Правник наголошувала, що: а) захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина повинні підлягати всі конституційно закріплені права; б) предмет конституційної скарги мають складати закони та інші правові акти, які застосовані або підлягають застосуванню в конкретній справі та здійснюють регулювання суспільних відносин; в) суб'єктами права на звернення до Конституційного Суду України з такою скаргою мають бути громадяни держави, особи без громадянства й юридичні особи (тобто, такі суб'єкти, що були визначені ст. 43 Закону України «Про Конституційний Суд України») [1].

Ідея про необхідність запровадження в національну правову систему України інституту конституційної скарги у правовій науці отримала новий імпульс, починаючи з дискусії між Постійним представником Верховної Ради України у Конституційному Суді України А. Селівановим та суддею Конституційного Суду України П. Євграфовим, що розгорнулася на шпальтах журналу «Право України» під назвою «Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності» (2003 р.) [2].

Ця дискусія охопила питання: а) необхідності інституалізації цього інституту конституційного права; б) визначення предмету конституційної скарги та кола суб'єктів її подання; в) умов прийнятності такої скарги та механізм її розгляду тощо. Вказаний дискурс був підтриманий іншими вітчизняним науковцями, які збагатили його предмет.

До розроблення майбутньої української моделі конституційної скарги долучилися також вітчизняні вчені К. Айріян [3], М. Гультай [4], О. Петришин, Ю. Барабаш, С. Серьогіна, І. Бодрова [5], І. Шевчук [6], К. Шаповалова [7] та ін., які насамперед звернулись до позитивного досвіду зарубіжних країн та дослідили існуючі моделі конституційних скарг.

Однією з найбільш ґрунтовних у цьому плані є робота М. Гультая на тему «Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя» (2013 р.). У розділі I монографії «Конституційна скарга та її сучасні моделі: іноземний досвід функціонування» предметом самостійного дослідження правника стали національні моделі конституційної скарги різних держав світу: Австрійської Республіки, ФРН, Королівства Іспанії, Республіки Польщі та ін. [4].

Питанню інституалізації інституту конституційної скарги, як складової галузі конституційного права, присвятили свою працю І. Олійник та О. Безбожна. Правники не тільки обґрунтували конституційну скаргу як повноцінний та дієвий інститут захисту конституційних прав і свобод людини, але й звернули увагу на необхідність визначитися із наслідками розгляду такої скарги [8].

М. Гультай у науковій статті під назвою «Конституційна скарга як інститут конституційного права» акцентував увагу на: 1) основних аспектах розуміння конституційної скарги як інституту конституційного права; 2) сутнісних характеристиках цього інституту та його структурі; в) спрогнозував можливості закріплення цього інституту у національному законодавстві [9].

Ю. Кузнецова свою роботу «Інститут конституційної скарги: теоретичні аспекти проблеми» (2013 р.) присвятила визначенню кола суб'єктів, які можуть бути наділені правом подання конституційної скарги до Конституційного Суду України. Авторка запропонувала досить широке коло таких суб'єктів, додавши до них групи громадян. Цей підхід дослідниця обґрунтувала тим, що деякі свої права

громадяни можуть реалізувати лише колективно. Крім цього, здійснивши аналіз теоретичних положень щодо предмету конституційної скарги, які містяться в роботах П. Євграфова, А. Селіванова, Т. Бринь, Н. Бондаренко, І. Олійник і О. Безбожної, М. Гульгая та ін., Ю. Кузнецова запропонувала визначити його як конкретний правовий акт, що оскаржується [10].

У 2016 р. законодавцем було впроваджено конституційну скаргу, як форму звернення до Конституційного Суду України, а саме: 1) у ст. 55 Основного Закону Української держави конституційну скаргу визначено як право кожного звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Основним Законом та у порядку, визначеному законом; 2) у ст.151¹ закріплено, що за умов, коли вичерпано всі інші національні засоби юридичного захисту, саме Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [11]; 3) частиною 1 ст. 50 Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційну скаргу, поряд із конституційним поданням та конституційним зверненням, визначено як одну із форм звернення до Суду [12].

Такий підхід суб'єкта законотворчості не тільки гарантував прямий доступ громадян до конституційного правосуддя, сприяв утвердженню та зміцненню принципу верховенства права, але й викликав до життя та вимагає подальших наукових досліджень у цій царині.

Після впровадження конституційної скарги учені акцентують свою увагу на:

- важливості цього інституту для гарантування конституційних прав і свобод людини (Г. Зубенко [13];

- доктринальних проблемах запровадження конституційної скарги у світлі конституційних цінностей і принципів (М. Савчин) [14];

- узагальненні практики розгляду конституційних скарг з метою подальшого вдосконалення механізму функціонування цього нового для галузі конституційного права інституту (М. Костицький, Н. Камінська та Н. Кушакова-Костицька) [15];

- гарантуванні права кожного на звернення із конституційною скаргою, що його пропонується розглядати у двох аспектах: у статичі – як елемент конституційного статусу людини та різновид конституційного права на звернення (ст. 40 Основного Закону Української держави); та у динаміці – як структурний елемент конституційно-правових відносин (В. Боняк, Я. Єрмоленко) [16].

Отже, здійснений аналіз доктринальних джерел щодо розвитку ідеї конституційної скарги в правничій науці України надає можливість виокремити такі його етапи:

1) підготовчий, що охоплював собою радянський період та перші роки незалежності Української держави, включно до ухвалення Конституції України, коли у зв'язку з прийняттям Закону СРСР від 30.06.1987 р. «Про порядок оскарження у суді неправомірних дій посадових осіб, що обмежують права громадян» та Закону СРСР від 02.11.1989 р. «Про порядок оскарження в суді неправомірних дій органів державного управління і посадових осіб, що обмежують права громадян» дістали своє обґрунтування теоретичні положення, що торкаються інституту звернення громадян, як юридичного засобу захисту їхніх прав, та впливу на діяльність органів публічної влади (включно і скарги, як різновиду звернень) [17];

2) початковий – від прийняття 28 червня 1996 р. чинної Конституції України та у жовтні того ж року Закону України «Про Конституційний Суд України» (у останньому формами звернення до Конституційного Суду України, як єдиного органу конституційної юрисдикції у державі, було визначено лише конституційне подання та конституційне звернення) – до 2016 року. Цьому періоду характерна поява перших наукових пошуків, предметом яких стали різні аспекти проблеми конституційної скарги та механізму її функціонування, а також подальша активізація таких досліджень;

3) основний, з 2016 -2017 рр. – до сьогодні (прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та 13 липня 2017 р. Закону України «Про Конституційний Суд України», якими було започатковано інститут конституційної скарги, як юридичний засіб захисту порушених прав людини).

Водночас, в умовах успішної реалізації євроінтеграційного курсу України, поступального демократичного поступу суспільства свого подальшого вирішення потребують і інші питання, що стосуються методології наукових досліджень конституційної скарги, удосконалення механізму охорони прав людини в Україні та гарантування права кожного на звернення до КСУ з конституційною скаргою як елемента вказаного механізму.

Література:

1. Тесленко М. В. Судебний конституційний контроль в Україні. Київ : Ін-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, 2001. 344 с.

2. Селіванов А., Євграфов П. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності. *Право України*. 2003. № 4. С. 80–85.

3. Айріян К. Б. Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

4. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : монографія. Харків : Право, 2013. 424 с.

5. Петришин О. В., Барабаш Ю. Г., Серьогіна С. Г., Бодрова І. І. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні. Київ : Атіка-Н, 2010. 108 с.

6. Шевчук І. Особливості функціонування конституційної скарги в Республіці Польща. URL: http://historylaw.eenu.edu.ua/publ/2_92_2014/rozdil_2.

7. Шаповалова К. Г. Конституційна скарга у механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина: порівняльне дослідження та перспективи запровадження в Україні. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Nashp_2014_4_7.pdf.

8. Олійник І., Безбожна О. Інституалізація конституційної скарги: новаційний механізм гарантії прав і свобод особистості. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 26–27.

9. Гультай М. Конституційна скарга як інститут конституційного права. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 111–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2012_1_14.

10. Кузнецова Ю. Інститут конституційної скарги: теоретичні аспекти проблеми. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 4. С. 95.

11. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.

12. Про Конституційний Суд України): Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

13. Зубенко Г. В. Інститут конституційної скарги в Україні: питання запровадження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. № 23. С. 58–61.

14. Савчин М. Доктринальні проблеми запровадження конституційної скарги в Україні. *Право України*. 2018. № 12. С. 39–40.

15. Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. Vol. 3 (9). P. 4–11. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/180113-400273-1-PB.pdf>.

16. Боняк В.О., Єрмоленко Я.В. Конституційна скарга як юридична гарантія прав і свобод людини в Україні: монограф. / В. О. Боняк, Я.В. Єрмоленко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 192 с.

17. Зінченко І. Історія виникнення звернень громадян та їх вплив на діяльність органів державної влади. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24799.